

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.8>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЗОНІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Наталія Жигайло

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000
e-mail: nataliya.zhyhaylo@lnu.edu.ua*

Олег Матеюк

*Державний університет «Житомирська політехніка»,
вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, Україна, 10005
e-mail: oleg_mateyuk@hotmail.com*

Проблематика психологічного супроводу військовослужбовців у зоні ведення бойових дій є актуальною для дослідження, що зумовлено, як ситуацією збройної агресії проти України, яка наразі відбувається, так і тими специфічними вимогами, які висуваються до професійних фахових рис особистості військових, а також до їх службової діяльності. Крім того, у контексті збройної агресії проти України, актуальним також є інформування військовослужбовців щодо особливостей впливу бойової обстановки на психіку людини та збереження її стійкості, а також здійснення їх психологічного супроводу за таких умов. У дослідженні проаналізовано наявні нормативно-правові акти щодо врегулювання окресленого питання, зокрема ті, які було прийнято ВООЗ.

Окрема увага у роботі була приділена дослідженню таких психологічних явищ, як бойовий стрес, його види, причини його виникнення, а також посттравматичний синдром, які є розповсюдженими серед військовослужбовців у зоні проведення бойових дій. Авторами статті виокремлено три категорії військовослужбовців у зоні проведення бойових дій, залежно від ступеня доцільності й інтенсивності їх психологічного супроводу, а також надання їм необхідної психологічної допомоги. У статті підкреслено важливість самоорганізації поведінки в умовах бойових дій військовослужбовців і дієвості їх психологічного супроводу, як способу її забезпечення. Метою дослідження була розробка практичних рекомендацій з нівелювання та зменшення негативних психологічних тенденцій, які спостерігаються у військовослужбовців у зоні ведення бойових дій, зокрема, стресу та його наслідків. При проведенні дослідження було використано загальнонаукові методи, а також ті, які безпосередньо використовуються у наукових дослідженнях у сфері психології та соціології. Результатами дослідження стало визначення основних положень соціально-психологічного супроводу військовослужбовців, які виникають під час виконання ними службових завдань в умовах бойових дій.

Ключові слова: психологічний супровід, бойові дії, військовослужбовці, посттравматичний синдром, реабілітація

Вступ. Наразі відбувається активна фаза збройної агресії Російської Федерації проти нашої держави, а отже проблема охорони й збереження психічного здоров'я військовослужбовців є одним з найбільш принципово важливих завдань військового керівництва, оскільки на тлі цих подій з новою точкою зору розглядається проблема самоуправління військових своєю поведінкою, адаптації їх до умов проходження служби та участі у бойових діях, значення індивідуальних особливостей їх нервової системи та мотивів, якими безпосередньо керуються військовослужбовці за таких умов.

Виклад основного матеріалу. За умов проведення бойових дій першочерговим є самоорганізація поведінки військовослужбовців, оскільки мова йде про загрозу життя та здоров'я не лише для них, їх товаришів по службі, але й мирного населення. Тому важливу роль у цьому процесі відіграє соціальний інтелект кожного військового, який Г. Олпорт описував як «...особливу здатність правильно судити про людей, прогнозувати їхню поведінку та забезпечувати адекватне пристосування у міжособистісних взаємодіях» [9, с. 53]. Не менш важливим у контексті самоуправління своєю поведінкою військовослужбовців є самоактуалізація особистості, яка, на думку А. Маслоу, «... полягає в максимальній реалізації власних задатків, здібностей і талантів» [8, с. 97]. Можливість такої реалізації, зокрема, потреби у безпеці, повазі, любові, для багатьох військових є важливим рушійним мотивом у їх поведінці в умовах проведення бойових дій.

Одночасно з цим, поведінка військовослужбовців, враховуючи специфіку їх професійної діяльності, повинна бути прогнозованою. І, незважаючи на те, що «...сартрівська антропологічна модель, поведінка людини не детермінується будь-якими зовнішніми чинниками, пов'язаними як з природою, так і з соціумом, і між різними, умовно кажучи, актами психічного життя цієї людини не існує ніякого зв'язку, тобто в її психічному житті не можна виявити ніякої закономірності» [3, с. 10], при реалізації військовими своїх службових обов'язків за умов ведення бойових дій, вкрай необхідною є скерованість їх поведінки. Вбачається, що найбільш ефективно можливо її досягти за допомогою психологічного супроводу військовослужбовців.

Загальновідомо, що «основна мета психологічного супроводу – це загальне формулювання того, чого необхідно досягти в результаті супроводу – процесу соціалізації, який забезпечує особистісну та міжособистісну гармонізацію, розвиток творчого потенціалу та пошук перспектив подальшого розвитку особистості» [11, с. 192]. З урахуванням особливостей професійної діяльності військовослужбовців і специфіки умов бойових дій, можливо уточнити, що стосовно них метою психологічного супроводу буде безперервне відстеження динаміки психологічної обстановки, а саме – морального та психологічного стану особистого складу власних збройних сил і сил супротивника, яке складається з соціальної обстановки, бойових і ергономічних умов в зоні бойових дій, прогнозування й оцінки втрати, психологічних втрат серед особового складу, надання психологічної допомоги військовослужбовцям у подоланні психотравмувальних ситуацій, цілеспрямованому управлінні мотивацією, психічними станами людей та соціально-психологічними процесами у військових підрозділах, їх захисті від психологічних акцій противника.

Щодо предмету психологічного супроводу військовослужбовців в умовах проведення бойових дій, ним можливо визначити внутрішні компоненти психологічної безпеки (нервово-психічна нестійкість (з низькими показниками адаптаційного особистісного та комунікативного потенціалу); підвищений рівень стресу; зниження працездатності; соціальна пасивність (депресія); внутрішня конфліктність (тривожність, синзетивність); низький вольовий контроль; уникання регламентованих форм діяльності (спонтанність); особистісна нестійкість). Процес психологічного супроводу здійснюється на етапі проведення бойових дій, а зусилля командирів, штабів, виховних органів і військових психологів у цей період націлюються також на корекцію зовнішнього соціального середовища. Це можливо пояснити з тої точки зору, що стан психічного здоров'я військовослужбовців в умовах проведення бойових дій постійно змінюється під впливом низки зовнішніх чинників, а урахування цих змін необхідно для досягнення мети створення сприятливих психологічних умов для здійснення ними їх військово-професійної діяльності.

«Всебічне вивчення особового складу та психологічний супровід військово-професійної діяльності дає керівному складу змогу уникнути прорахунків у діяльності

посадових осіб щодо недопущення як бойових, так і небойових втрат серед особового складу з причин, не пов'язаних з виконанням ним завдань за призначенням, раціонально використовувати психологічний потенціал військовослужбовців, враховуючи їх індивідуальні особливості, контролювати режим службових навантажень і відпочинку в умовах виконання бойових завдань, підтримувати та розвивати психологічну стійкість, забезпечити високу бойову готовність (боєздатність) частин і підрозділів» [6, с. 5].

Особлива увага під час здійснення психологічного супроводу військовослужбовців в умовах проведення бойових дій повинна бути приділена організації ефективної психологічної протидії супротивнику, спрямованої на прогнозування, профілактику, зрив організованого негативного впливу на психіку військовослужбовців, локалізацію та ліквідацію явищ дезорганізації в підрозділах і частинах, а також на деморалізацію військ противника, здійснення пропагандистських та психологічних акцій серед лояльно, нейтрально і вороже налаштованого населення в районі виконання завдань.

Психологічний супровід передбачає також всебічне зміцнення психологічної єдності військовослужбовців в зоні проведення бойових дій, що включає у себе, зокрема, підтримку їх життєстійкості та душевного комфорту. Так, Е. Фромм припускав, що «... основним джерелом страху, тривоги, відчуття самотності та ізоляції є відрив людини від світу природної стихії» [10, с. 146], що особливо емоційно відчувається військовослужбовцями в умовах ведення бойових дій. Не менш важливим елементом цього виду психологічного супроводу, на нашу думку, є психологічна допомога (самопоміа), яка є комплексом психологічних, організаційних і медичних заходів, що спрямовані на забезпечення успішного подолання військовослужбовцями психотравмувальних обставин бойової обстановки, збереження їх психічного здоров'я та боєздатності.

Оскільки, «... психологічна допомога поділяється на: самопоміа (військовослужбовці здійснюють самі); сумісну психологічну допомогу (разом з іншими більш підготовленими військовослужбовцями); спеціалізовану допомогу (здійснює фахівець: військовий психолог, психіатр, психотерапевт)» [1, с. 20], то заходи психологічного характеру повинні бути обрані залежно від певного її виду. Також можливо й виокремити три групи військовослужбовців, які потребують психологічного супроводу в умовах проведення бойових дій:

ті, які не мають суттєвих відхилень психічного стану, які зберегли здатність повноцінної соціальної адаптації, мають сприятливі стосунки у сім'ї та безперешкодно виконують свої службові обов'язки;

ті, які мають функціональні відхилення, зокрема, знижений рівень працездатності, зіштовхуються з труднощами у повсякденному житті, але при цьому зберігають достатній контроль над своєю поведінкою, завдяки значній напрузі власних сил і ресурсів, тому потребують відновлювальних заходів;

ті, які мають виражені прояви посттравматичної стресової симптоматики, порушення соціальної та професійної адаптації, значні проблеми в особистому житті.

Особливу увагу необхідно приділити третій групі військовослужбовців, оскільки збройна агресія, яку зазнає Україна протягом тривалого часу, починаючи з 2014 р., актуалізувала проблему виникнення посттравматичного стресового розладу (далі – ПТСР). Він, «... як один з можливих психологічних наслідків перенесення травматичної події, виникає приблизно у 20% осіб, (навіть за відсутності фізичного травмування, поранення), супроводжується, як різними психічними розладами, так і психосоматичними порушеннями» [7, с. 105]. Проте більшість воїнів, які пережили психотравмувальну подію, не має жодних проблем із психічним здоров'ям після неї й одужує спонтанно. Але у значної частини бійців з цієї категорії проблеми у сфері психічного здоров'я будуть виникати

у майбутньому не лише, у формі ПТСР, а й у прояві інших психічних розладів, зокрема, у зловживанні психоактивними речовинами, депресії, порушенні контролю, спалахах злості або гніву та інше. У значній частини військовослужбовців Збройних Сил України, які психологічно постраждали внаслідок участі у бойових діях, спостерігаються психогенні розлади, що вимагає оперативної оцінки їх стану, прогнозу розвитку розладів і проведення всіх можливих лікувальних і реабілітаційних заходів.

Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) дає таке визначення реабілітації: «... реабілітація є сукупністю заходів, покликаних забезпечити особам з порушеннями функцій внаслідок хвороби, травм і уроджених дефектів пристосування до нових умов життя в суспільстві, в якому вони живуть» [2, с. 2], а «якість життя» є інтегральною оцінкою й ефективністю реабілітації. Також «... у 2019 році ВООЗ представила постанову «Реабілітація в системах охорони здоров'я: посібник з дій», яка висвітлює рекомендації щодо впровадження, зміцнення та фінансування ефективної системи надання реабілітаційних послуг» [4, с. 32], а «Концепцією розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року передбачено створення цілісної, ефективної системи охорони психічного здоров'я, яка функціонує в єдиному міжвідомчому просторі, забезпечує покращення якості життя та дотримання прав і свобод людини» [5, с. 4]. Особливо актуальними ці нормативно-правові акти є з причини постійного зростання кількості учасників бойових дій і, відповідно до цього, проведення комплексу заходів з відновлювального лікування і подальшої соціальної інтеграції комбатантів в суспільство.

Учасники збройних конфліктів є специфічним контингентом, який вимагає багатопрофільної реабілітації, тому що участь у бойових діях є потужним стресом, який спричинює функціональні порушення організму, розвиток соматичних захворювань і виникнення патологічних реакцій. З огляду на те, що наразі в організації медичної, психологічної, професійної та соціальної реабілітації учасників бойових дій не існує єдиних методологічних підходів, а визначені тільки окремі напрямки теорії і практики з цієї проблеми, необхідністю є пошук оптимального варіанту проведення медико-психологічних реабілітаційних профілактичних заходів.

Враховуючи специфічні для життєдіяльності людини умови бойових дій, навіть спеціально підготовлені військовослужбовці повинні перебудувати свої нервову та психічну системи, підвищувати рівень пильності й активності, швидкість реакцій, змінювати власний стиль поведінки відповідно до обставин, які склалися, переосмислювати систему цінностей, ставлення до людей і себе відповідно до вимог середовища, яке їх оточує у певний момент. Саме така перебудова, пристосування до режиму бойової життєдіяльності, до стрес-факторів війни відбувається з кожним її учасником. Це явище називається бойовим стресом, який може бути викликаний фізіологічними або психологічними причинами. Відповідно до цього, різні бойові стресори, у свою чергу, можуть бути поділені на специфічні та неспецифічні для бойової обстановки, залежно характеру від їх впливу на психіку людини. Очевидно, що реакція кожного військовослужбовця на вплив стресорів бойової обстановки буде індивідуальною та буде залежати, як від їх значущості для конкретного учасника бойових дій, так і особливостей їх подолання.

Враховуючи комплексну природу бойової психічної травми, важливим є розуміння військовослужбовцем, який її зазнав, а також для його оточення, що її наслідки можливо прирівняти до тих, що зазнає особа, яка отримала важку фізичну травму, тому цю категорію військовослужбовців відносять до психологічних втрат. Одночасно з цим, ураження бойовою психічною травмою необхідно відрізнити від прояву розгубленості або боягузтва – ніякі заклики, вмовляння, ляпаси, загрози (аж до розстрілу) не виводять військовослужбовця зі стану дезорієнтації і можуть лише погіршити наслідки бойових психічних травм.

З огляду на викладене вище, доцільними вбачаються розробка та запровадження в Україні відповідної державної програми, яка б дала змогу максимально ефективно реалізувати заходи психологічної реабілітації військовослужбовців, які перебували у зоні проведення бойових дій. Зокрема, завданнями цієї програми повинні бути: *когнітивний аспект*: сформувати у військовослужбовців позитивний образ соціальної реальності, позитивний образ професійної діяльності, свого близького оточення та себе у ньому; сприяти усвідомленню у військовослужбовців умов самореалізації себе у професійній діяльності та поза її межами; *емоційний аспект*: виявити військовослужбовців, які мають труднощі в адаптації до умов військової служби, і потім, навпаки, до умов мирного життя; підвищити рівень комунікативної компетенції, стресостійкості, лідерських якостей; знизити рівень підвищеної агресивності, тривожності, пригніченості; навчити прийомам саморегуляції у різних ситуаціях службової діяльності; сприяти підвищенню емоційно-особистісної та мотиваційної готовності до професійної діяльності; *поведінковий аспект*: посилити позитивну спрямованість у міжособистісних відносинах з іншими; на набуття досвіду у практичних ситуаціях професійної взаємодії; розвинути способи поведінки, пов'язані зі співробітництвом, відповідальністю та самостійністю.

Крім того, основними завданнями психологічного супроводу військовослужбовців в умовах бойових дій (з метою зменшення або подолання негативних психологічних явищ, яких вони зазнають за таких умов) можна визначити надання допомоги військовим у реалізації ними завдань своєї професійної діяльності й особистісних здібностей, посилення їх позитивних і корекція негативних рис особистості для досягнення їх психологічного комфорту та збереження психічного здоров'я. Досягнення цих завдань вбачається у здійсненні таких напрямів діяльності у процесі реалізації заходів психологічного супроводу, як: оцінка індивідуальних психологічних особливостей професійної адаптації військовослужбовців, поглиблене вивчення та психологічна допомога військовослужбовцям, які мають труднощі з такою адаптацією, або перебувають у стані дезадаптації, що пов'язано з недостатньою розвинутістю їх професійних рис. Необхідним є проведення на постійній основі професійних психологічних консультацій, надання їм психологічної підтримки у разі виникнення кризових ситуацій під час проходження служби в зоні проведення бойових дій, негайна психологічна корекція їх неадекватних реакцій на проблеми, які виникають. До заходів психологічного супроводу військовослужбовців у зоні бойових дій (відповідно до останніх вимог сьогодення та запитів з боку представників силового блоку держави) також доцільно залучати і військових капеланів.

Висновок. Отже, підсумовуючи викладене вище, можемо стверджувати, що на нашу думку, необхідним є подальше наукове дослідження, розробка теоретичних рекомендацій і втілення у життя питань щодо розвитку важливих фахових рис військовослужбовців, які необхідні їм для успішного оволодіння професією та її реалізації за умов ведення бойових дій, розробки практичних рекомендацій щодо індивідуальної виховної та навчальної роботи з військовослужбовцями за таких умов, а також консультування командирів з питань індивідуального підходу до професійного розвитку військовослужбовців, особливостей здійснення їх психологічного супроводу під час служби в зоні бойових дій. Запровадження цих заходів, в свою чергу, сприятимуть реалізації «Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки».

Список використаної літератури

1. Базарний С. В. Надання психологічної допомоги психотравмованим в бойових умовах. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*: матеріали

- В міжнар. наук-практ. конференції, м. Київ, 03-04 квітня 2020 р. КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. С. 20-24.
2. Берлінець І. А. Зарубіжний досвід у сфері медичної реабілітації: перспективи використання в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1416> (дата звернення: 26.06.2022).
 3. Боровська Л. Автентичність антропологічної моделі Сартра. *Вісник Київського національного торговельно економічного університету*. 2019. № 1. С. 5-13.
 4. Брич В. В. Зміцнення реабілітації як стратегії охорони здоров'я: погляд всесвітньої організації охорони здоров'я. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2022. № 4. С. 31-37.
 5. Климчук В., Суvalo О. Охорона психічного здоров'я у громадах: посібник для місцевих координаційних органів. URL: <https://cutt.ly/ILy8VEJ> (дата звернення: 27.06.2022).
 6. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Корня Л. В. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України: метод. посіб. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 288 с.
 7. Корольчук О. Л. Посттравматичний стресовий розлад як новий виклик сучасній Україні. *Державне управління*. 2016. С. 104-111.
 8. Кучманіч І. М., Лисогор А. В. Значущість розвитку особистісної зрілості в процесі професійної підготовки студентів-психологів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2017. № 1. С. 96-100.
 9. Любочкіна Г. Розуміння соціального інтелекту в науці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 884. С. 52-58.
 10. Мушкевич М. І. Основи психотерапії: навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 420 с.
 11. Мушкевич М. І. Моделі організації психологічного супроводу сімей, які мають проблемних дітей. *Психологія: реальність і перспективи*. 2017. № 8. С. 188-192.

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF MILITARY PERSONS IN THE ZONE OF COMBAT ACTIONS

Nataliya Zhyhaylo

*Ivan Franko National Universiti of Lviv,
1, Universytetska str., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: nataliya.zhyhaylo@lnu.edu.ua*

Oleg Mateyuk

*State University «Zhytomyr Polytechnic»,
103, Chudnivska str., Zhytomyr, Ukraine, 10005
e-mail: oleg_mateyuk@hotmail.com*

The issue of psychological support of military personnel in the combat zone is relevant for research, which is determined both by the situation of armed aggression against Ukraine, which is currently taking place, and by those specific requirements that relate to the professional qualities of the military personality, as well as to their official activities. In addition, in the context of armed aggression against Ukraine, it is also relevant to inform servicemen about the specifics of the influence of the combat situation on the psyche of a person and to preserve its stability, as well as to provide them with psychological support under such conditions. The research analyzed the existing legal acts on the settlement of the outlined issue, in particular, those adopted by the WHO. Special attention in the study was paid to the study of such psychological phenomena as combat stress, its types, causes of its occurrence, as well as post-traumatic syndrome, which are widespread among military personnel in the combat zone.

The authors of the article singles out three categories of servicemen in the combat zone, depending on the degree of necessity and intensity of their psychological support, as well as their provision of the necessary psychological assistance. The authors of the article emphasized the importance of self-organization of behavior of military personnel in the conditions of military operations and the effectiveness of their psychological support as a way of ensuring it. The purpose of the study was to develop practical recommendations for leveling and reducing negative psychological tendencies observed in military personnel in the combat zone, in particular, stress and its consequences. When conducting the research, general scientific methods were used, as well as those that are directly used in scientific research in the field of psychology and sociology. The results of the study were the determination of the main provisions of social and psychological support of servicemen, which arise in the process of their performance of official tasks in the conditions of hostilities, as well as problems that arise in the process of their implementation in practice.

Key words: psychological support, actions, military, post-traumatic syndrome, rehabilitation.